

Katarzyna Darecka*

Detale architektury „Drogi Królewskiej” w Gdańsku na obrazie Antona Möllera *Grosz czynszowy*¹

Architectural details of the “Royal Route” in Gdańsk in the painting *The Tribute Money* by Anton Möller¹

Słowa kluczowe: obraz *Grosz czynszowy*, detal architektoniczny, architektura Gdańska, dekoracja elewacji, ratusz Głównego Miasta Gdańska

Key words: *The Tribute Money* painting, architectonic detail, architecture of Gdańsk, elevation decoration, Gdańsk Main Town Hall

Antoni Möller w latach 1601–1602 namalował cykl czterech obrazów olejnych na drewnie do pomieszczeń dawnej Komory Palowej zlokalizowanych w przyziemiu wschodniej części ratusza Głównego Miasta Gdańska. Zachowany w Muzeum Historycznym Miasta Gdańska obraz *Grosz czynszowy* jest największy z nich². Ma szerokość 500 cm i wysokość 124 cm. Na podstawie pomiarów ścian w podłuczach pod sklepieniem Komory Palowej można stwierdzić, że najprawdopodobniej wisiał on na ścianie zachodniej (wieżowej) obecnego dużego pomieszczenia³. Na pierwszym planie malowidła umieszczona jest scena figuralna z postacią Chrystusa w centrum odnosząca się do płacenia podatków, czyli

In the years 1601–1602 Anton Möller painted a series of four oil paintings on wood for the rooms of the former Komora Palowa (Customs House) located in the basement of the eastern section of the Gdańsk Main Town Hall. Preserved in the Historical Museum of the City of Gdańsk, *The Tribute Money* painting is the largest of them². It is 500 cm wide and 124 cm tall. On the basis of wall measurements in the arcades beneath the vault of the Komora Palowa, one can surmise that the painting must have hung on the western (tower) wall of the present-day large chamber³. In the foreground of the painting there is a figural scene with Christ in the centre, alluding to paying taxes i.e. directly

Ryc. 1. Fragment obrazu A. Möllera *Grosz czynszowy*, 1601 r., fot. E. Grela, 2015

Fig. 1. Fragment of the painting *The Tribute Money* by A. Möller, 1601, photo: E. Grela, 2015

* dr, Dział Konserwacji Zabytków, Muzeum Historyczne Miasta Gdańska

* dr, Monument Conservation Unit, Gdansk Historical Museum

Cytowanie / Citation: Darecka K. Architectural details of the “Royal Route” in Gdańsk in the painting *The Tribute Money* by Anton Möller. *Wiadomości Konserwatorskie – Journal of Heritage Conservation* 2017;52:49-58

Otrzymano / Received: 18.05.2017 • **Zaakceptowano / Accepted:** 06.07.2017

doi:10.17425/WK52MOLLER

Praca dopuszczona do druku po recenzjach

Article accepted for publishing after reviews

Ryc. 2. Widok z okna drugiego piętra Bramy Zielonej na Długi Targ, fot. K. Darecka, 2016

Fig. 2. View from the second-storey window of the Green Gate onto the Long Market, photo: K. Darecka, 2016

bezpośrednio związana z funkcją Komory Palowej. W tle widoczny jest fragment ówczesnego Gdańska – ulice Długi Targ i Długa. Namalowana architektura przedstawiona została z wyjątkową dokładnością i dbałością o szczegóły⁴. Z uwagi na to, iż obraz jest dużych rozmiarów, dostrzegalne są na nim detale nieuwzględniane

Ryc. 3. Gotyckie elewacje kamienic przy ul. Długi Targ 35–37, fot. K. Darecka, 2015

Fig. 3. Gothic elevations of tenement houses at 35–37 Long Market, photo: K. Darecka, 2015

related to the function of the Komora Palowa. In the background one can see a fragment of Gdańsk at that time – the Long Market and Long Lane. The painted architecture was rendered meticulously and with exceptional care for detail⁴. Since it is a large size painting, one can perceive in it details treated negligently in other iconographic materials concerning Gdańsk, e.g. etchings. Moreover, it is in colour which offers additional information to the subject or research. In 2015 it underwent re-conservation which allowed for taking detailed digital photographs helpful in analysing numerous details.

The first analysed element was the site from which the artist painted the view of the Royal Route. It turned out, that the veduta depicted by Möller did not exist in reality (fig. 1). The closest to it was the panorama seen from the second-storey window of the Green Gate (fig. 2). Facades of the buildings presented in the painting: the Artus Court and the Long-Lane Gate can never be seen at the same time in reality – from the same viewing angle. We can see either one or the other. Moreover, the south and east walls of the Main Town Hall cannot be seen either at the same time in such a perspective as painted. In reality, elevations of tenement houses in the south frontage of Long Lane are not simultaneously visible from the Long-Lane Gate, as the Long Lane turns slightly towards the south – west though it was painted in a straight line. Comparing the painting with the real-life view, one can observe even more similar elements. What was the reason for those discrepancies? Such a renowned artist as Anton Möller could not be suspected of lack of painting skill in copying real forms and their mutual arrangement, or of not knowing the principles of the perspective⁵. The presented distortion of the actual look of the “Royal Route” seems to have been deliberate, and might have resulted from the intention of showing the largest possible number of details of Gdańsk architecture. The artist applied wide-angle linear perspective. One painting combines views from different places, at different viewing angles, onto the Royal Route. The courses of the Long Lane and the Long Market (slightly) were straightened, and the frontages of the Long Market were widened (spread). Elevations of the town hall

Ryc. 4. Gotyckie elewacje kamienic przy ul. Długi Targ 15–17, fot. K. Darecka, 2015
 Fig. 4. Gothic elevations of tenement houses at 15–17 Long Market, photo: K. Darecka, 2015

Ryc. 5. Dwór Artusa i kamienice przy Długim Targu 41–43. Pierwsza od prawej to późniejsza „Złota kamienica”. Fot. K. Darecka, 2015
 Fig. 5. Artus Court and tenement houses at 41–43 Long Market. First on the right is the later “Golden House”. Photo: K. Darecka, 2015

na innych materiałach ikonograficznych dotyczących Gdańska, np. na sztychach. Poza tym jest on barwny, a to wnosi dodatkowe informacje do badanego tematu. W 2015 r. przeprowadzono jego rekonserwację co umożliwiło wykonanie szczegółowych fotografii cyfrowych pomocnych w analizowaniu licznych detali.

Pierwszym elementem, jaki przeanalizowano, było odnalezienie miejsca, z którego artysta malował widok Drogi Królewskiej. Okazało się, że weduta, jaką odwzorował Möller, nie istnieje w rzeczywistości (ryc. 1). Najbliższą okazała się panorama widziana z okna drugiego piętra Bramy Zielonej (ryc. 2). Przedstawione na obrazie fasady budowli: Dworu Artusa i Bramy Długoulicznej nigdy w rzeczywistości nie są widziane jednocześnie – pod tym samym kątem patrzenia. Widzimy albo jedno, albo drugie. Poza tym ściany południowej i wschodniej ratusza Głównego Miasta także nie można zobaczyć jednocześnie w takiej perspektywie, jak to zostało namalowane. Elewacje kamienic południowej pierzei ul. Długiej w rzeczywistości nie są widoczne jednocześnie z Bramą Długouliczną. Ulica Długa bowiem nieznacznie skręca w kierunku południowo-zachodnim,

were presented at an unrealistic angle in relation to each other. Owing to such treatment it was possible to show buildings on both sides of the described streets. Among currently known historic panoramas illustrating that part of the city, only A. Möller applied such a solution⁶.

Facades of formal buildings and tenement houses visible in the picture seem to precisely reproduce their real location and number. Although the majority of tenement houses were altered during the passing years – sometimes several times, destroyed during World War II and then reconstructed, their equivalents can still be found along the present-day “Royal Route”, in the same location and size, with the same number of axes and floors, and can be ascribed concrete address numbers⁷. It applies primarily to the Long Market. Because of the considerable length of Long Lane, the number of tenement houses was reduced in the front-ages between streets: Kaletnicza and Lektykarska, as well as Lektykarska and Tkacka.

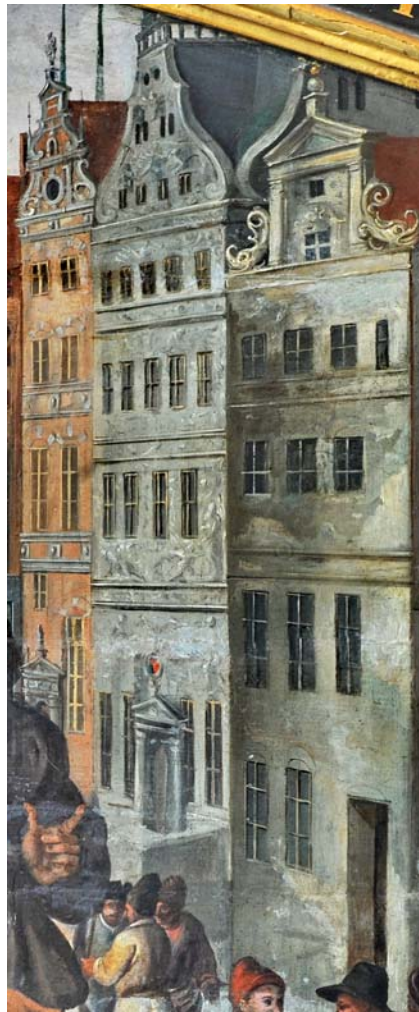
The painted buildings of Gdańsk at that time were partially medieval and partially Renaissance. One of the tenement houses at 53 Long Lane, is much lower than

Ryc. 6. Gotycka elewacja kamienicy przy ul. Długi Targ 18, fot. K. Darecka, 2015

Fig. 6. Gothic elevation of the tenement house at 18 Long Market, photo: K. Darecka, 2015

Ryc. 7. A – Renesansowe kamienice przy Długim Targu 38–40; B – Figuralne malarstwo fasadowe na elewacji kamienicy przy Długim Targu 39. Fot. K. Darecka, 2015

Fig. 7. A – Renaissance tenement houses at 38–40 Long Market; B – Facade figural painting on the elevation of the tenement house at 39 Long Market. Photo: K. Darecka, 2015

a namalowana została w linii prostej. Można dostrzec jeszcze więcej podobnych elementów porównując obraz z rzeczywistym widokiem. Z czego zatem wynikają niezgodności? Tak uznanego artysty jak Antoni Möller nie można posądzać o brak umiejętności malarskich w odwzorowywaniu rzeczywistych form i ich wzajemnego układu czy o nieznaną zasadę perspektywy⁵.

the others, has a simple triangular gable with one merlon in its axis, and the still framework construction of the wall⁸. The late-Gothic facades of tenement houses usually have lancet niches and tall attic gables (concealing gable roofs) topped with merlons, frequently with round gaps⁹ (fig. 3, 4). Stepped gables with three steps are less frequent. Some of those show more original solutions in which flat surfaces of the steps were replaced with semi-circular, or only the middle one is enclosed with a full arch, while those on the sides have ogee arches (at 42 Long Market – fig. 5). Yet another type visible on tenement houses in the painting are pinnacle gables in which profiled wall protrusions (so called piers) rose above the triangular gables in the form of pinnacles. At 16 Long Market there were three pinnacles (fig. 4), while at no 1 on the same street – there were four. Unique division of the elevation was applied in the tenement house at 18 Long Market (fig. 6). There piers between windows had a decorative, spiral form.

It is worth quoting one more example, of the tenement house at 41 Long Market currently known as the “Golden House” (fig. 5). In the painting one can still see its relatively modest Gothic elevation created at the end of the 15th century. Only in the year 1609 was it altered to acquire the currently known lavish form¹⁰.

Some of the Gothic facades presented in the described painting might have been unplastered – only brick, sometimes with plastered friezes between storeys, e.g. at 43 Long Market painted blue and grey. On the basis of this information, in 2004 the original colouring of the mentioned friezes was restored. Other elevations were plastered and painted grey or cream. Some of them were additionally enriched with decorations usually placed above window openings (fig. 3, 5).

The majority of Renaissance facades were decorated in the Dutch manner, typical for Gdańsk architecture, in which red brick of the walls was combined with white stone frames of window openings, friezes between storeys and gable decorations (fig. 7a). Others were differently decorated: they were plastered, with entablature between storeys and gables framed by volutes with scrolls (46 and 39 Long Market). The gable of the tenement house at 38 Long Market was decorated with pilasters, entablature, triangular pediment, and flanked by fancifully curved dolphins. The elevation of the tenement house at 39 Long Market had an untypical figural sgraf-

Przedstawione zniekształcenie faktycznego wyglądu „Drogi Królewskiej” wydaje się być zabiegiem celowym i wynikało prawdopodobnie z zamiaru ukazania jak największej ilości szczegółów architektury Gdańska. Artysta zastosował szerokokątną perspektywę zbieżną. W jednym obrazie połączono widoki z różnych miejsc, pod różnymi kątami patrzenia, na Drogę Królewską. Wyprostowane zostały przebiegi ulic: Długiej i nieznacznie Długiego Targu, a także rozszerzone (rozłożone) pierzeje Długiego Targu. Elewacje ratusza przedstawiono pod nieprawdziwym względem siebie kątem. Dzięki tym zabiegom możliwe było ukazanie zabudowy po obu stronach opisywanych ulic. Ze znanych obecnie historycznych panoram ilustrujących tę część miasta tylko A. Möller zastosował takie rozwiązanie⁶.

Ryc. 8. Renesansowy wykusz dodany do gotyckiej elewacji kamienicy przy Długim Targu 14, fot. K. Darecka, 2015

Fig. 8. Renaissance bay window added to the Gothic elevation of the tenement house at 14 Long Market, photo: K. Darecka, 2015

Widoczne na obrazie fasady budynków reprezentacyjnych oraz kamienic najpewniej dokładnie odwzorowują ich rzeczywiste położenie oraz liczbę. Choć większość kamienic została z biegiem lat przebudowana – czasami kilkakrotnie, zniszczona w czasie II wojny światowej, a potem odbudowana, to można odszukać ich odpowiedniki na dzisiejszej „Drodze Królewskiej”, w tym samym położeniu, wielkości, liczbie osi i pięter oraz przypisać im konkretne numery adresowe⁷. Dotyczy to przede wszystkim Długiego Targu. Z uwagi na znaczną długość ulicy Długiej liczba kamienic została zredukowana w pierzejach pomiędzy ulicami Kaletniczą i Lektykarską oraz Lektykarską i Tkacką.

Namalowana zabudowa ówczesnego Gdańska częściowo jest średniowieczna, a częściowo renesansowa. Jedna z kamienic, przy ul. Długiej 53, jest znacznie

fito decoration alluding to Dresden forms¹¹ (fig. 7a, b). One can clearly see there even the larger and smaller figures, as well as the coat-of-arms cartouche above the portal. An interesting, decorative, Renaissance bay window visible in the tenement house at 9 Long Market, was added to the Gothic elevation in the 2nd half of the 16th century (fig. 8).

Large, rectangular windows of tenement houses were divided by glazing bars and mullions into smaller panes. In the case of tall windows of the entrance hall, they were usually divided into six segments (two vertical sections, three horizontal – fig. 7), more rarely into eight (two vertical sections, four horizontal – fig. 3, 8) or nine (three vertical sections and three horizontal – fig. 4, 6)¹². The division of tenement

Ryc. 9. Narożna kamienica z zieloną stolarką okienną przy Długim Targu, fot. K. Darecka, 2015

Fig. 9. Corner tenement house with green window frames in Long Market, photo: K. Darecka, 2015

house windows into three parts was not confirmed by other sources; therefore it is not certain whether the artist copied that detail from reality¹³. The colour of window frames, largely ochre, is also visible. However, it might have been a schematic way of marking wood. In one case windows painted green are visible – in the corner, Renaissance tenement house at 45 Long Lane (fig. 9).

Other architectonic details which can be analysed in the painting are the stoops. Along the Long Lane, in the vicinity of the Long-Lane Gate, they are still visible in their early form, made from wood, with balusters and pulpit awnings resting on two posts (fig. 10a). At 1–4 Long Market they have the shape of raised terraces with balustrades, stairs and characteristic springer slabs (fig. 10b) which, as it is known from samples preserved

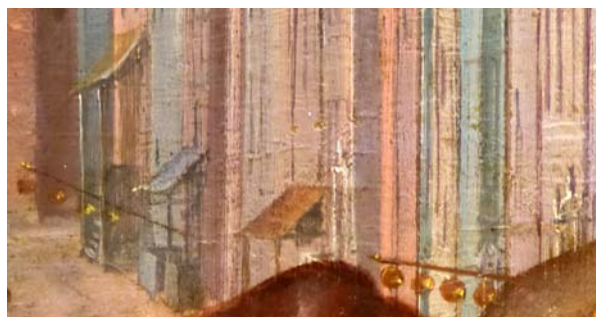
niższa od pozostałych, ma prosty trójkątny szczyt z jedną blanką na osi i jeszcze szkieletową konstrukcję ściany⁸. Późnogotyckie fasady kamienic przeważnie mają ostrołuczne wnęki i wysokie szczyty attykowe (zasłaniające dwuspadowe dachy) zwieńczone blankami, często z okrągłymi prześwitami⁹ (ryc. 3, 4). Rzadziej występują szczyty schodkowe złożone z trzech stopni. Niektóre z nich mają bardziej oryginalne rozwiązania, w których poziome zakończenia stopni zastąpiono półkolistymi albo tylko środkowy zamknięty jest łukiem pełnym, a boczne w osi grzbiet (przy Długim Targu 42 – ryc. 5). Jeszcze innym rodzajem szczytów kamienic widocznych na obrazie są sterczynowe, w których profilowane występy ściany (tzw. filary międzyokienne) wznosiły się ponad trójkątne szczyty w formie sterczyn. Przy Długim Targu 16 były trzy sterczyny (ryc. 4), a pod numerem 1 przy tej samej ulicy – cztery. Unikatowe rozczłonkowanie elewacji zastosowano w kamienicy przy Długim Targu 18 (ryc. 6). Filary międzyokienne mają tam dekoracyjną formę spiralną.

Warto przytoczyć jeszcze przykład kamienicy przy Długim Targu 41, obecnie znanej jako „Złota Kamienica” (ryc. 5). Na obrazie widoczna jest jeszcze dość skromna gotycka jej elewacja powstała w końcu XV w. Dopiero w roku 1609 została przebudowana do obecnie znanego bogatego kształtu¹⁰.

Przedstawione na opisywanym obrazie niektóre gotyckie fasady prawdopodobnie były nieotynkowane – ceglane, czasami z tynkowanymi fryzami pomiędzy kondygnacjami, np. przy Długim Targu 43 malowanymi w kolorze niebieskoszarym. Na podstawie tej informacji w 2004 r. przywrócono barwienie wzmiankowanych fryzów. Inne elewacje były tynkowane i malowane na szaro czy kremowo. Dodatkowo część z nich wzbogacano dekoracjami umieszczanymi zwykle ponad otworami okiennymi (ryc. 3, 5).

Renesansowe fasady mają w większości typowy dla gdańskiej architektury wystrój niderlandzki, w którym czerwone cegły ścian łączone były z kamiennymi białymi obramieniami otworów okiennych, fryzów pomiędzy kondygnacjami oraz dekoracją okuciovą szczytów (ryc. 7a). Niektóre miały odmienny wystrój: były otynkowane, z belkowaniem pomiędzy kondygnacjami i szczytami ujętymi wolutami ze spływami (Długi Targ 46 i 39). Szczyt kamienicy przy Długim Targu 38 dekorowany był pilastrami, z belkowaniem, trójkątnym naczółkiem i flankowany fantazyjnie wygiętymi delfinami. Elewacja kamienicy przy Długim Targu 39 ma nietypową figuralną dekorację sgraffitową nawiązującą do form drezdeńskich¹¹ (ryc. 7a, b). Czytelne są tam nawet większe i mniejsze postacie, a nad portalem kartusz herbowy. Interesujący, dekoracyjny, renesansowy wykusz widoczny w kamienicy przy Długim Targu 9, dobudowany został do gotyckiej elewacji w 2. poł. XVI w. (ryc. 8).

Duże, prostokątne okna kamienic dzielone były na mniejsze kwatery poprzez słupki i ślężnia. W przypadku wysokich okien sieni zwykle jest to podział na sześć kwater (dwudzielnie, trójpoziomowo – ryc. 7), rzadziej

Ryc. 10. A – Średniowieczne drewniane przedproża przy ul. Długiej 75–83, B – Średniowieczne przedproża z kamiennymi płytami policzkowymi przy Długim Targu 1–4. Fot. K. Darecka, 2015

Fig. 10. A – Medieval wooden stoops at 75–83 Long Lane, B – medieval stoops with stone stringer slabs at 1–4 Long Market. Photo: K. Darecka, 2015.

to the present day, were decorated with low reliefs – sometimes figural.

Portals of the majority of tenement houses were not depicted in the painting as they are covered by the main figural scene. The visible ones are merely rectangular openings in the wall without its decorative framing. Only in the Renaissance tenement houses at 40 and 39 Long Market the entrance was framed by pilasters or columns supporting entablature with a cornice and a triangular pediment (fig. 7a). Such portals were characteristic for the Renaissance epoch¹⁴.

One of the most important objects illustrated by A. Möller is the Gothic Long-Lane Gate enclosing the Long Lane from the west (fig. 11). It is the only representation of the object known so far. One can see its simple, two-storey form with lancet-shaped passageway and a hipped roof, joined to the city walls. It was replaced with the Golden Gate built during the years 1612–1614. Further on, behind the Long-Lane Gate, one can see with the Prison Tower with a hipped roof with dormers and an ornamental frieze. Once more, data from the painting turned up to be useful in conservation work – this time in reconstructing the frieze in 2004.

The most important city building, namely the Main Town Hall, was presented by A. Möller in a slightly deformed way (fig. 12). Apart from the aforementioned „spreading” of the walls, the tower in the painting has a much smaller cross-section than in reality, and the south elevation – a different division. The town hall was refurbished in 1596. The low garret was raised then and converted into the second storey with large win-

na osiem (dwudzielnie, czteropoziomowo – ryc. 3, 8) czy na dziewięć (trójdzielnie, trójpoziomowo – ryc. 4, 6)¹². Trójdzielny podział okien kamienic nie został udowodniony innymi źródłami, nie jest zatem pewne, czy artysta oddał ten detal realnie¹³. Widoczna jest też kolorystyka stolarki okiennej, w znacznej większości ugrowa. Mógł to być jednak schematyczny sposób zaznaczania drewna. W jednym przypadku czytelne są okna pomalowane na zielono – w narożnej, renesansowej kamienicy przy ul. Długiej 45 (ryc. 9).

Kolejnym detalem architektonicznym, który można przeanalizować na obrazie, są przedproża. Przy ulicy Długiej, w pobliżu Bramy Długoulicznej widoczne są jeszcze we wczesnej formie, wykonane z drewna, z balustradami i pulpityowymi daszkami wspartymi na dwóch słupach (ryc. 10a). Przy Długim Targu 1–4 mają natomiast kształt podwyższonych tarasów z balustradami, schodami i z charakterystycznymi kamiennymi płytami policzkowymi (ryc. 10b), które, jak wiadomo z zachowanych do dzisiaj przykładów, ozdabiane były płaskorzeźbą – czasami figuralną. Portale większości kamienic nie są zilustrowane na obrazie, ponieważ zasłania je główna scena figuralna. Te widoczne stanowią tylko prostokątny otwór w murze bez dekoracyjnego obramienia. Jedynie w renesansowych kamienicach przy Długim Targu 40 i 39 wejście ujęto pilastrami bądź kolumnami wspierającymi belkowanie z gzymsem i trójkątnym na-

dow openings. Such a stage was painted in the picture, yet not everything is in accord with the current state of knowledge on this issue. In the painting the wall above the second floor is very tall with small semi-circular openings; it slightly resembles a curtain wall. Lower storeys of the tower in the painting do not have any openings or recesses, while in reality there were several since the medieval period. However, some painted details are of considerable documentary significance. Among those are: a fragment of the medieval, stone, lancet-shape, profiled portal, the door that used to lead to the Komora Palowa, or the red-painted grilles in the basement windows (fig. 13)¹⁵. But primarily – the decorations painted on the elevations (fig. 14a). During conservation work on the town hall in 1996, relics of those painted decorations were found, inventoried and examined¹⁶. The decoration was created around the mid-16th century and consisted of architectonic elements: pilasters, volutes and stylised ornaments with plant motifs. It turned out then that they correspond to those visible in the painting by A. Möller, and consequently, that representation as the only iconographic source became very helpful in partial reconstruction of the real paintings (fig. 14b). Interesting details can also be seen on the east attic wall. Medallions there included painted coats of arms of Royal Prussia, the Polish Republic and Gdańsk, and the lower ones – portraits of

Ryc. 11. Średniowieczna Brama Długouliczna, fot. K. Darecka, 2015
Fig. 11. Medieval Long-Lane Gate, photo: K. Darecka, 2015

Ryc. 12. Ratusz Głównego Miasta Gdańska, fot. K. Darecka, 2015
Fig. 12. Gdańsk Main Town Hall, photo: K. Darecka, 2015

czołkiem (ryc. 7a). Takie portale charakterystyczne były dla epoki renesansu¹⁴.

Jednym z najważniejszych obiektów zilustrowanych przez A. Möllera jest gotycka Brama Długouliczna zamknięta od strony zachodniej ulicą Długą (ryc. 11). Jest to jedyne znane jak dotąd przedstawienie tego obiektu. Widoczna jest jego prosta, dwukondygnacyjna bryła z ostrołuczny przejazdem oraz dachem walmowym, połączona z murami miejskimi. Na jej miejscu w latach 1612–1614 wybudowano Bramę Złotą. Dalej, za Bramą Długouliczną widoczna jest Wieża Więzienna z dachem czterospadowym z lukarnami oraz dekoracyjnym fryzmem. Po raz kolejny dane z obrazu były pomocne w pracach konserwatorskich – tym razem przy rekonstrukcji tego fryzmu w 2004 r.

Najważniejsza budowla miejska, czyli ratusz Głównego Miasta, przedstawiona została przez A. Möllera w sposób nieco zdeformowany (ryc. 12). Poza wspomnianym już „rozłożeniem” ścian, na obrazie wieża ma znacznie mniejszy przekrój niż w rzeczywistości, a elewacja południowa – inne rozczłonkowanie. Ratusz został przebudowany w 1596 r. Między innymi podwyższono wówczas niskie poddasze i utworzono z niego drugie piętro z dużymi otworami okiennymi. Taką fazę namalowano na obrazie, ale nie wszystko zgadza się z obecnym stanem wiedzy na ten temat. Na obrazie ściana powyżej II piętra jest bardzo wysoka i z półokrągłymi niedużymi otworami. Trochę przypomina ona ścianę parawanową. Dolne kondygnacje wieży na obrazie nie mają żadnych otworów czy wnęk, a w rzeczywistości już od średniowiecza było ich kilka. Niektóre namalowane detale mają jednak duże znaczenie dokumentacyjne. Należą do nich: fragment średniowiecznego, kamiennego, ostrołucznego, profilowanego portalu, otwór drzwiowy, który prowadził do Komory Palowej, czy malowane na czerwono kraty w oknach przyziemia (ryc. 13)¹⁵. Przede wszystkim zaś – namalowane na elewacjach dekoracje (ryc. 14a). W trakcie prac konserwatorskich prowadzonych w ratuszu w 1996 r. odnaleziono relikty tych wymalowań, zinwentaryzowano je i przebadano¹⁶. Dekoracja ta powstała ok. poł. XVI w. i składały się na nią elementy architektoniczne: pilastry, ślimacznice oraz stylizowane ornamenty o motywach roślinnych. Okazało się wówczas, że odpowiadają one widocznym na obrazie A. Möllera, a co za tym idzie, przedstawienie to, jako jedyne źródło ikonograficzne, stało się bardzo pomocne w częściowej rekonstrukcji malowideł (ryc. 14b). Interesujące detale widać też w attykowej ścianie wschodniej. W medalionach namalowane były herby Prus Królewskich, Rzeczypospolitej oraz Gdańska, a w niżej usytuowanych – portrety królów (ryc. 15a). Po tych malowidłach nie zachowały się żadne ślady i nie zostały one zrekonstruowane (ryc. 15b). Z innych detali ratusza wskazać można zegar słoneczny z 1589 r. znajdujący się w narożniku pd.-wsch. – ale jeszcze bez herbu Gdańska, który dodano w połowie XVII stulecia – czy hełm sygnaturki w narożniku pd.-zach. Po II wojnie światowej odbudowano go w uproszczonej formie. Niemal identyczny jak na obrazie znajduje się natomiast w niedalekim kościele Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny.

Ryc. 13. Przyziemie ratusza w pd.-wsch. części z nieistniejącym wejściem do Komory Palowej oraz malowanymi na czerwono kratami w oknach, fot. K. Darecka, 2015

Fig. 13. Town hall basement in the south-east section with the non-existent entrance to the Komora Palowa and red-painted window grilles, photo: K. Darecka, 2015

Ryc. 14. A – Malarstwo iluzjonistyczne na elewacji ratusza na obrazie Grosz czynszowy; B – Zrekonstruowane malarstwo iluzjonistyczne na ratuszu obecnie. Fot. K. Darecka, 2015

Fig. 14. A – Illusionist painting of the town hall elevation in *The Tribute Money*; B – reconstructed illusionist painting of the town hall nowadays. Photo: K. Darecka, 2015

kings (fig. 15a). No traces of those paintings have been preserved and so they have not been reconstructed (fig. 15b). Among other details of the town hall one could indicate the sundial from 1589 located in the south-east corner – but still without the Gdańsk coat of arms which was added in the mid-17th century, or the cupola of the turret in the south-west corner. After World War II it was rebuilt in a simplified form, but an almost identical one to that from the painting can be found in the nearby church of the Assumption of the Blessed Virgin.

Ryc. 15. Attykowa ściana wschodnia ratusza: A – z malarstwem w medalionach na obrazie *Grosz czynszowy*, B – obecnie, fot. K. Darecka, 2015, 2016

Fig. 15. Attic east wall of the town hall: A – with painting in medallions in *The Tribute Money*, B – nowadays, photo: K. Darecka, 2015, 2016

Kolejny budynek reprezentacyjnej architektury Gdańska – Dwór Artusa zilustrowany został na obrazie w swojej nieistniejącej już formie z gotyckimi ostrołuczными wielkimi otworami okiennymi o profilowanych gładkich (1477–1481) i z renesansowym szczytem zdobionym rzędem arkadkowych otworów, ujętym wolutami i flankowanym sterczynami (1552 r.) – ryc. 5. Przekształcenie tej fasady w znaną obecnie nastąpiło w latach 1616–1617.

Poza przedstawionymi powyżej wybranymi, najciekawszymi detalami architektury „Drogi Królewskiej” można by opisywać kolejne, dotyczące prawie każdego budynku usytuowanego przy tym trakcie. Warto zwrócić uwagę na jeszcze jeden interesujący szczegół: przy wejściach do dwóch kamienic przy ul. Długiej (nr 81 i o trudnym do określenia numerze) namalowane zostały wywieszane na drągach garnki lub misy, prawdopodobnie mosiężne (ryc. 10a).

Namalowana na obrazie *Grosz czynszowy* Antona Möllera architektura w dużym stopniu uzyskała niemal fotograficzną dokładność i dbałość o szczegóły. Choć wykazano w niej także kilka nieścisłości, przedstawienie to ciągle jest bardzo istotnym materiałem badawczym. Obraz niejednokrotnie dokumentuje budowle lub ich

Another building of the formal architecture of Gdańsk – the Artus Court was depicted in the painting in its no longer existing form with huge Gothic lancet-shaped windows with profiled embrasures (1477–1481) and the Renaissance gable decorated with a row of arcade-like openings, framed with volutes and flanked with pinnacles (1552 r.) – fig. 5. The façade was transformed into the one known nowadays in the years 1616–1617.

Besides the above presented selected, most interesting architectural details of the “Royal Route”, more could be described concerning almost every building located along that road. One more interesting detail is worth mentioning: at the entrances to two tenement houses in the Long Lane (at no 81 and another number difficult to identify) pots or bowls, probably brass, were painted hanging on poles (fig. 10a).

Architecture painted in *The Tribute Money* by Anton Möller to a large extent acquired an almost photographic precision and care for details. Although some inaccuracies were also found in it, the rendition still constitutes significant research material. The painting often documents buildings or their details which have not survived or existed merely for a short time in

detale, które nie zachowały się albo istniały tylko przez krótki okres w historii. Ich formę czasami potwierdzają i inne przykłady gdańskiej ikonografii, ale nieraz opisany obraz jest jedynym źródłem wiedzy o wyglądzie tych obiektów.

history. Their form is sometimes confirmed by other examples of iconography of Gdańsk, but at other times the described painting is the only source of knowledge concerning the appearance of such objects.

¹ Temat ten prezentowany był przez autorkę w Muzeum Historycznym Miasta Gdańsk podczas Nocy Muzeów 2015 oraz na otwartym dla publiczności spotkaniu z cyklu *Pora na konserwatora*.

² Kolejny obraz: *Budowa świątyni* znajduje się w zbiorach Muzeum Narodowego w Gdańsku, a obraz *Zaplata monety czynszowej* zaginął podczas II wojny światowej i znany go jedynie z archiwalnych fotografii. Treść czwartego, także niezachowanego dzieła z tego cyklu jest nieznana.

³ Pierwotnie przestrzeń tego dużego wnętrza podzielona była ściankami na mniejsze pomieszczenia dostępne bezpośrednimi wejściami z ulicy Kramarskiej i Długiego Targu, które widoczne jest właśnie na opisywanym obrazie.

⁴ Te walory obrazu wykorzystywane były wcześniej przez wielu badaczy historycznej architektury.

⁵ T. Grzybkowska, *Złoty wiek malarstwa gdańskiego na tle kultury artystycznej miasta 1520–1620*, Warszawa 1990, s. 138–142; T. Labuda, *Gdańsk, Ratusz Głównego Miasta, Obraz: Grosz Czynszowy – A. Möller, 1601. Dokumentacja naukowa*, Gdańsk 1982, s. 1, 2, mapis. archiwum Narodowego Instytutu Dziedzictwa.

⁶ Zbliżone widoki przedstawiali na sztychach: Aegidius Dickmann w 1617 r., czy Matthaeus Deisch w 1765. Jednak te dzieła pokazywały rzeczywisty układ zabudowy.

⁷ Podział na parcele przy ulicy Długiej i Długim Targu kształtował się stopniowo do początku XV w.; Z. Maciakowska, *Kształtowanie przestrzeni miejskiej Głównego Miasta w Gdańsku do początku XV wieku*, Gdańsk 2011, s. 82–88. Większość średniowiecznych murów konstrukcyjnych kamienic wyznaczających parcele przetrwała do 1945 r.; R. Massalski,

J. Stankiewicz, *Rozwój urbanistyczny i architektoniczny Gdańska* [w:] *Gdańsk jego dzieje i kultura*, red. A. Czeczumist, Gdańsk 1969, s. 164.

⁸ Od XV w. zabudowa mieszkalna Głównego Miasta Gdańska była już murowana; tamże, s. 161, 162.

⁹ Tamże, s. 166, 167.

¹⁰ J. Stankiewicz, R. Massalski, *Kamienice przy Długim Targu* [w:] *Katalog zabytków sztuki. Gdańsk Głównie Miasto*, red. B. Roll, I. Strzelecka, Warszawa 2006, s. 254, 255.

¹¹ Tamże, s. 39. A. Kriegseisen określiła technikę wykonania tej dekoracji jako malarstwo fasadowe: A. Kriegseisen, *W poszukiwaniu straconego koloru. Wystrój barwny zachowanych i odbudowanych fasad Głównego i Starego Miasta Gdańska* [w:] *Polichromie i sgraffita na fasadach ośrodków staromiejskich odbudowanych po 1945 r. Kreacja i konserwacja. Materiały Krajowej Konferencji z okazji 35-lecia wpisu Starego miasta w Warszawie na Listę światowego dziedzictwa UNESCO Warszawa 24–25.09.2015r.*, Warszawa 2015, s. 103.

¹² Np. w kamienicach przy Długim Targu 8, 12, 13, 15, 17.

¹³ K. Darecka, *Okna w Gdańsku od średniowiecza do współczesności. Stolarka, oszklenie, okucia*, Gdańsk 2016, s. 33–36.

¹⁴ Z. Mączeński, *Elementy i detale architektoniczne w rozwoju historycznym*, Warszawa 1956, s. 145–151.

¹⁵ Taka kolorystyka krat została potwierdzona w trakcie prowadzonych w 2017 r. prac.

¹⁶ Z. Maciakowska, J. Gzowski, J. Tarnacki, *Wyniki najnowszych badań architektonicznych ratusza Głównego Miasta w Gdańsku* [w:] *Ratusz w miastach północnej Europy*, red. S. Latour, Gdańsk 1997, s. 114–119.

Streszczenie

Namalowana na obrazie *Grosz czynszowy* Antona Möllera (1601 r.) zabudowa ulicy Długiej i Długiego Targu w Gdańsku przedstawiona została z wyjątkową dokładnością i dbałością o szczegóły. Dokumentuje ona detale kamienic i budynków reprezentacyjnych zarówno średniowiecznych, jak i nowożytnych. Niejednokrotnie jest jedynym źródłem wiedzy o formie poszczególnych elementów architektury, zdobnictwie, a nawet kolorystyce budowli, które nie zachowały się albo istniały tylko przez krótki okres w historii miasta. Jest to najstarsze barwne przedstawienie Głównego Miasta Gdańska i stanowi cenny materiał badawczy między innymi do badań nad jego architekturą.

Abstract

Buildings along the Long Lane and Long Market streets in Gdańsk, depicted in the painting *The Tribute Money* by Anton Möller (1601), were rendered with exceptional precision and care for detail. It documents details of tenement houses and formal buildings, both medieval and those from modern times. Frequently it has turned out to be the sole source of knowledge about the form of particular architectonic elements, ornamentation or even colour schemes of buildings which did not survive, or which existed merely for a short period in the city history. It is the oldest colour representation of the Main City of Gdańsk and constitutes valuable research material e.g. of its architecture.